

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ПЕТРОВИЧ ЗОРЯНА ЗЕНОНІВНА

УДК 340.12 (043.3)

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СОЦІУМУ І ПРАВА**

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
Романова Альона Сергіївна,
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
доцент кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Вовк Вікторія Миколаївна,
Прикарпатський факультет Національної академії
внутрішніх справ, начальник;

кандидат юридичних наук
Васильчук Вікторія Олександрівна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
асистент кафедри філософії та теорії права

Захист відбудеться «21» травня 2015 р. о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ (79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26).

Автореферат розісланий «20» квітня 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Останні десятиліття характеризуються активним розширенням проблематики філософсько-правових пошуків. Це пояснюється потребою роз'яснення нових соціальних явищ, відкриттям нових граней традиційних феноменів соціуму, зумовлених ускладненням соціального життя.

В умовах сучасного глобального соціуму новітні технології формують соціальний порядок, стрімко зростає законодавчий і загалом нормативно-правовий масив, право зі суб'єктивної позиції загальнолюдської, соціокультурної цінності дедалі більше зміщується до позиції, яка визначається принципами людської діяльності. Людина стає «продуктом» цивілізації та соціальною субстанцією. Проблема співвідношення і взаємозв'язку соціуму та права потребує пошуку нових варіантів філософського осмислення.

Доводиться констатувати, що комплексний філософсько-правовий аналіз такого багатоаспектного правового явища, як взаємозв'язок соціуму і права, поки що не здійснено.

У дисертації використано теоретико-методологічний потенціал праць вітчизняних і зарубіжних учених-юристів і філософів різних періодів становлення філософсько-правової думки. У класичній філософській спадщині виділено дослідження соціальної структури суспільства і ролі держави, а саме: праці Аристотеля, Т. Аквінського, М. Бердяєва, Ю. Габермаса, Г. Гегеля, Т. Гоббса, Г. Гроція, Е. Дюркгейма, Ф. Енгельса, І. Канта, Г. Кельзена, О. Конта, Дж. Локка, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Т. Парсонса, Платона, Ж. Руссо, В. Соловйова, П. Сорокіна, Г. Спенсера, Ф. Тьонніса та інших.

Важливе значення для дисертаційної роботи мали також наукові досягнення таких визначних учених: С. Алексєєва, І. Ільїна, Д. Керімова, Л. Петражицького, які окреслили модель правової картини світу, розглянули питання становлення, розвитку і функціонування права як соціального феномена. Чимало цінних ідей містять праці сучасних учених О. Бандури, О. Балинської, В. Бачиніна, В. Вовк, Т. Гарасиміва, В. Грищука, О. Грищук, М. Кельмана, А. Козловського, С. Максимова, В. Нерсесянца, Н. Оніщенко, О. Омельчука, С. Рабіновича, С. Сливки, А. Токарської та ін.

Однак малодосліджені правовий аспект універсальної картини світу, розуміння процесів взаємозв'язку соціуму і права, буття права в соціально-правовій реальності, проблеми самоорганізації та саморегулювання соціуму з метою досягнення і збереження соціального порядку. Окрім цього, особливого значення набувають питання зіставлення понять «суспільство» і «соціум», що репрезентують диференціацію відносин між людьми як особами (індивідами) та соціальними суб'єктами. Саме виокремлення соціальних характеристик суспільства зумовило вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана у контексті теми науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Львівського державного університету внутрішніх справ «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433), а також відповідно до Пріоритетних тематичних напрямів наукового дослідження і науково-технічних розробок на період до 2015 року (п. 4 Фундаментальні дослідження з актуальних проблем суспільних та гуманітарних наук), затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 № 942.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертації – розкрити філософсько-правове розуміння взаємозв'язку соціуму і права з урахуванням класичних і новітніх наукових підходів.

Для досягнення мети дисертаційної роботи окреслено такі основні задачі:

- узагальнити та систематизувати стан наукової розробки філософсько-правового розуміння взаємозв'язку соціуму і права;
- розглянути методологічний інструментарій об'єктивного та всебічного дослідження окресленої проблематики;
- дослідити сутність соціуму як основи виникнення та середовища реалізації права;
- продемонструвати право як засіб упорядкування соціуму;
- здійснити філософсько-правове трактування понять і категорій, пов'язаних із типологією суспільства і права;
- виокремити й обґрунтувати форми вираження права в сучасному соціумі;
- з'ясувати та узагальнити соціальні аспекти ціннісних характеристик права;
- обґрунтувати закономірності впливу моральних чинників на правову свідомість особи та соціуму;
- розглянути правову культуру як результат взаємозв'язку соціуму і права;
- розкрити роль взаємозв'язку соціуму і права у вирішенні глобалізаційних проблем.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у контексті взаємозв'язку соціуму і права.

Предмет дослідження – філософсько-правове розуміння взаємозв'язку соціуму і права.

Методи дослідження. Методологію дослідження обрано відповідно до мети та задач, а також особливостей об'єкта і предмета наукового пошуку задля їх усебічного вивчення й осмислення. У дисертації застосовано основні

наукові підходи, принципи і методи пізнання. Методологічну основу дослідження становить комплекс філософсько-світоглядних підходів, зокрема: *діалектичний* (сприяв здійсненню аналізу всіх можливих точок зору в дослідженні соціуму та права як явищ, що перебувають у постійному розвитку і динаміці – розділ 1); *герменевтичний* (застосовано для формулювання дефініції соціуму та його тлумачення – підрозділ 1.3); *аксіологічний* (дозволив з'ясувати соціологічно-ціннісні характеристики сучасного права, що виражаються в його необхідності, дієвості та досягненні позитивного результату – підрозділ 2.3); *антропологічний* (допоміг розглянути внутрішні (соціально-психологічні чинники) та зовнішні (культурно-правовий досвід) характеристики особистості, закладені в основу функціонування соціуму; застосовувався для вивчення особливостей природи людини, її правосвідомості з урахуванням впливу моральних чинників – підрозділи 1.4, 3.1, 3.2); *синергетичний* (дозволив з'ясувати процеси самоорганізації та саморегулювання соціуму як складного структурного утворення – підрозділи 1.1, 1.3, 3.3); *системний* (сприяв розгляду соціуму як структури, яка складається з елементів, кожен із яких виконує покладену на нього функцію, а разом вони забезпечують належне правове регулювання, що зберігає життєдіяльність системи у нерозривній єдності – підрозділи 1.3, 1.4); *діяльнісний* (допоміг у дослідженні закономірностей виникнення соціальних відносин і правового регулювання соціальних процесів у єдиному соціонормативному просторі – підрозділи 1.3, 3.1, 3.2); *функціональний* (дозволив розглядати соціум і право як функціональні явища, органічно пов'язані з процесами саморганізації та управління – підрозділи 1.4, 2.3).

Крім цього, використано такі *загальнонаукові методи*, як *логічний* (зокрема прийоми аналізу і синтезу, індукції та дедукції – підрозділи 2.2, 3.1, 3.3); *історичний* (дозволив вивчити характерні ознаки соціуму на певних історичних етапах розвитку, а також визначити рівень правосвідомості особи та соціуму під впливом моральних чинників – підрозділи 1.1, 3.1); *моделювання* (допоміг у конструюванні вербальних відповідників реальних об'єктів правової дійсності – підрозділи 1.3, 1.4); *типології* (дав змогу здійснити типологізацію суспільства і права – підрозділ 2.1); а також *спеціальні методи*, зокрема: *соціологічний* (допоміг виявити і соціальну зумовленість, і соціально ефективну дію права та його інститутів, розкрити вплив права на соціальну практику і зворотню дію соціальних чинників на право – підрозділи 1.3, 1.4, 2.1, 2.2); *порівняльно-правовий* (дозволив установити схожі та відмінні ознаки під час зіставлення понять «суспільство» та «соціум» у контексті взаємозв'язку з правом – підрозділ 1.3); *формально-юридичний* (сприяв з'ясуванню внутрішньої та зовнішньої форм права – підрозділ 2.2).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в українській юридичній науці комплексним дослідженням філософсько-правового розуміння взаємозв'язку соціуму і права.

На основі здійсненого дослідження сформульовано низку положень і висновків з елементами наукової новизни:

вперше:

– здійснено філософсько-правовий аналіз формування та розвитку наукових поглядів щодо розуміння взаємозв'язку соціуму і права; обґрунтовано соціальні детермінанти становлення соціуму як категорії філософії права та правову соціалізацію як форму соціального впливу на право;

– запропоновано, на основі онтологічного, гносеологічного, антропологічного та праксеологічного підходів, авторське визначення змісту поняття соціуму як середовища впорядкованого співжиття людей, особливого способу комунікації соціальних суб'єктів, головною ознакою якої є цілеспрямована діяльність, етнічно-генетичний і функціональний зв'язок, що ґрунтується на високому рівні діяльнісної впорядкованості й призводить до створення відмінного від природи предметно-духовного світу культури;

– досліджено роль взаємозв'язку соціуму і права у вирішенні глобалізаційних проблем, що спонукають до формування нової, універсальної системи правових норм, які організують і забезпечують міждержавне врегулювання в різних сферах сучасного життя;

удосконалено:

– методологію наукового дослідження розуміння взаємозв'язку соціуму і права у контексті діяльнісного підходу, що демонструє вирішення окресленої проблематики за схемою «потреба – соціальні суб'єкти – соціальні процеси – соціальні умови – правове регулювання – результат»;

– твердження про те, що об'єктивною основою функціонування соціуму історично виступає правова реальність, яка поєднує і природно-правові, і позитивно-правові відносини соціальних суб'єктів;

– основні положення теоретичного обґрунтування впливу взаємозв'язку соціуму і права на формування правової культури, що є соціально-історичною мірою засвоєння і використання правових цінностей;

дістали подальший розвиток:

– розуміння особливостей понять і категорій, пов'язаних із типологією суспільства і права, що полягають у формуванні ідеальних моделей, які є результатом абстрагування від різноманітних конкретних властивостей реальних об'єктів і вирізнення загальнохарактерного для сукупності таких об'єктів;

– класичні та новітні підходи щодо форм вираження права в соціумі, що проявляється у сучасній практиці державо- та правотворення в Україні й дає змогу констатувати те, що органи державної влади, народ та інші суб'єкти правотворчості мають різні уявлення про об'єктивні потреби і доцільність напрямів правового регулювання;

– філософсько-правове обґрунтування та узагальнення соціально-ціннісних характеристик права, до яких належить необхідність, корисність і

прагнення лише позитивного результату, що зумовлено сферою юридичної практики;

– наукові розробки, які стосуються вивчення впливу моральних чинників на правову свідомість особи і соціуму, а отже, і на всі елементи правової реальності.

Практичне значення одержаних результатів пов'язано з актуальністю обраної теми дисертації, обумовлено науковою новизною і полягає в можливості їх застосування з науковою, навчальною та прикладною метою. Сформульовані й обґрунтовані в дисертації висновки можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого пошуку вирішення філософсько-правових проблем взаємозв'язку соціуму і права;

– *правовиховній сфері* – застосування теоретичних висновків, пропозицій та рекомендацій дослідження сприятиме підвищенню рівня правової культури та правосвідомості різних верств населення;

– *навчальному процесі* – для підготовки навчально-методичної літератури з дисциплін «Філософія права», «Соціологія права», «Теорія держави і права», а також надання допомоги курсантам і студентам у самостійній роботі з відповідних навчальних курсів (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ у навчальний процес від 06 червня 2014 р. № 24).

Апробація результатів дисертації. Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ, а також на постійно діючому міжкафедральному семінарі з розгляду дисертацій за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Окрім цього, основні положення дисертації висвітлено у доповідях і повідомленнях на таких науково-практичних заходах, як Міжнародна науково-практична конференція «300 років Конституції Гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення» (м. Львів, 14 травня 2010 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Моральні основи права» (м. Івано-Франківськ, 16 грудня 2010 р.); Регіональний круглий стіл «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 18 лютого 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення» (м. Запоріжжя, 31 березня 2011 р.); наукова конференція «Форум молодих науковців Львівщини» (м. Львів, 22 травня 2011 р.); III Всеукраїнський круглий стіл «Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування» (м. Львів, 9 грудня 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми юридичної науки» (м. Київ, 14 грудня 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція

«Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.); Всеукраїнська наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 30 вересня 2011 р., 17 жовтня 2014 р.).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковані у шести наукових статтях. Чотири із них – у фахових наукових виданнях України, дві – у наукових періодичних виданнях інших держав (Республіка Білорусь і Російська Федерація). Положення дисертаційної роботи додатково викладені у десяти тезах виступів на науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг дисертації становить 188 сторінок, із них основний текст – 165 сторінок, список використаних джерел (217 найменувань) викладений на 20 сторінках, додаток – на трьох сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації; висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами; визначено мету і задачі дослідження, його об'єкт і предмет; охарактеризовано методи дослідження, наукову новизну одержаних результатів і їх практичне значення; подано відомості про апробацію основних положень дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Онтологічні аспекти взаємозв'язку соціуму і права» містить чотири підрозділи.

У *підрозділі 1.1 «Стан наукової розробки взаємозв'язку соціуму і права»* на підставі ґрунтовного аналізу значної кількості наукових джерел констатовано, що розгорнутої концепції соціуму як утворення, яке детермінує суб'єктність людини, індивіда, спільноти, поки що не існує. Немає також розуміння специфіки соціуму, його відмінності від суспільства та спільнот – етнічних, сімейних, релігійних, мовних, регіональних. Залишилося остеронь вивчення філософське розуміння соціуму як середовища та права як засобу впорядкованого буття людини. Сучасні наукові доробки концентруються навколо проблем розвитку або суспільства, або людських спільнот, а соціум як сучасне соціальне утворення недостатньо досліджено.

На основі аналізу праць українських і зарубіжних науковців із проблематики розуміння взаємозв'язку соціуму і права з'ясовано, що цей взаємозв'язок наділений ознаками об'єктивності, універсальності та багатовимірності.

У *підрозділі 1.2 «Методологія дослідження розуміння взаємозв'язку соціуму і права»* проаналізовано основні філософсько-світоглядні, загальнонаукові

та спеціальні методи, а також ураховано загальні підходи та принципи для розкриття розуміння взаємозв'язку соціуму і права. Основним обрано соціологічний метод пізнання, який дозволив дослідити право на підставі реальних соціальних фактів і сформованих у соціумі правил.

Акцентовано на діяльнісному (що слугував методологічною основою для дослідження закономірностей виникнення соціальних відносин і правового регулювання соціальних процесів у єдиному соціонормативному просторі), а також функціональному підходах (дав змогу розглядати соціум і право як функціональні явища, органічно пов'язані з процесами самоорганізації та управління).

У підрозділі 1.3 «Соціум як категорія філософії права» з'ясовано, що низка науковців розглядають поняття «суспільство» і «соціум» як синоніми. Інші учені вважають, що поняття «соціум» ширше, ніж поняття «суспільство», оскільки соціум втілюється і виявляється не лише у вигляді суспільства. Ще інші дослідники вбачають у соціумі як соціальному об'єднанні лише окремі властивості суспільства. Водночас більш або менш загальноприйнятним є те, що зміст поняття «соціум» охоплює особистісні соціальні зв'язки та їх об'єднання, взаємозв'язки, дії, взаємодії, соціальні інтерпретатори та організації, культуру, соціальні цінності та норми, соціальне регулювання та інше.

Окрім того, поняття соціуму не аналітичне, а описове. У його структурі можна виокремити два класи закономірностей – закони суспільства та закони спільнот. Перші є законами діяльності, інші – законами життя. Поняття «соціум» використовують для характеристики соціально-культурної цілісності, взаємин індивідів, що утворюють соціум як окрему соціальну спільність, у межах якої здійснюється соціалізація індивідів, їх життєдіяльність. У соціумі можна виділити такі рівні: сім'я – спільнота – етнос – нація – людство загалом.

У підрозділі 1.4 «Право як засіб упорядкування соціуму» обґрунтовано, що право не існує в абстрактному соціумі, воно завжди соціально обумовлено конкретно-історичною ситуацією в країні. Чим повніше й адекватніше ці соціальні аспекти враховані у правотворенні, тим більш суспільно корисними та морально багатшими стають нормативно-правові акти. Як наслідок, вони органічніше та природніше пристосовані до права та цілісної системи суспільного буття.

Право визначає, інформує та за допомогою соціально-правових комунікацій регулює зовнішній порядок, із яким пов'язані соціальні очікування. Слід урахувати те, що право як комунікативна система невіддільне від права як форми соціального буття. Право, утворюючи правовий простір, є однією з комунікативних систем соціуму, що забезпечує його стабільність і стійкість.

Розділ 2 «Гносеологічний вимір взаємозв'язку соціуму і права» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Філософсько-правова типологія суспільства і права» аргументовано, що типологія суспільства передбачає одночасне визначення ступенів історичного розвитку людства та форм суспільства. Сучасному світу властиві різні форми суспільства, які істотно відрізняються за різними параметрами. Саме завдяки різноманітним критеріям поділу можна визначити історичні типи та основні форми сучасного суспільства.

Висвітлено, що суспільство на основі пройдених етапів досягло нового, еволюційного, більш досконалого рівня. Рушійною силою його прогресу та розвитку стають передусім потреби й інтереси людини.

Комплексний філософсько-правовий аналіз типології права дозволив усебічно дослідити його предметно-матеріальну форму і духовно-ідеальну сутність. Розглянуто право як елемент цілісного людського життя, адже воно є діалектично суперечливим явищем, таким, що об'єднує у своєму реальному бутті матеріальне та ідеальне, об'єктивне і суб'єктивне, іманентне і трансцендентне.

У підрозділі 2.2 «Філософсько-правове розуміння форм вираження права в сучасному соціумі» дотримано позиції, що категорія «джерело права» не може ототожнюватися із категорією «форма права», яка спрямована на теоретичне пізнання не лише форм зовнішньої реалізації правових норм, а й інших ознак, що характеризують зовнішні зв'язки правових явищ. Доведено, що багатоманітність тлумачень категорії «форма права» можна звести до двох основних – у широкому (відображає характер права як рівної міри або масштабу, що застосовується до людей як учасників соціальних відносин) та вузькому значеннях (як засіб закріплення і вираження правових норм).

Кожна із форм права має переваги і недоліки. Вивчаючи конкретні сфери людського життя, можна спостерігати, що одна з них є більш придатним засобом забезпечення порядку в соціумі, ніж інші. Обґрунтовано, що сучасним соціумом з його складними відносинами ефективно можна керувати за умови достатньої розвиненості всіх форм права, що утворюють єдину систему, а в процесі їх конкуренції в межах певної правової системи здійснюється відбір тих, що забезпечують найефективніше регулювання соціальних відносин на певному етапі розвитку.

У підрозділі 2.3 «Соціально-ціннісні характеристики права» наголошено, що право як соціально-цінніше явище володіє такою властивістю, як надання відносинам між людьми та їх об'єднаннями необхідної узгодженості, організованості. За допомогою цього право забезпечує стійкий порядок у соціальних відносинах, адже без узгодженості нормальне функціонування і розвиток правового соціуму неможливі. Право – також важливий та об'єктивний критерій оцінки поведінки окремих людей та їх спільнот. Воно виступає

реальним визначником свободи окремих осіб та їх об'єднань у взаєминах одного з одним, адже свобода одних обмежується там, де встановлюються права інших. Відповідно перехід цієї межі і є свавіллям, правопорушенням. Отже, право – найважливіший об'єктивний критерій визначення взаємопов'язаних сфер свободи і справедливості, що існують у соціумі.

Соціально-ціннісна характеристика права проявляється в його здатності бути реальним інструментом реалізації соціально обумовлених, справедливих і перспективних інтересів окремих соціальних суб'єктів та їх об'єднань, а також в ефективному забезпеченні миру та стабільності в сучасному соціумі.

Розділ 3 «Антропологічне зумовлення та прагматичність взаємозв'язку соціуму і права» об'єднує три підрозділи.

У підрозділі 3.1 «Вплив моральних чинників на правову свідомість особи і соціуму» обґрунтовано, що поведінка людини визначається насамперед природним правом, тобто домінуючими у соціумі моральними нормами. Цей процес реалізується двома шляхами: з одного боку, поведінка людини є результатом її моральної свідомості, а тому визначається її природними цінностями, поглядами, настановами, почуттями; з іншого боку, людина враховує ставлення соціуму до своєї поведінки, а тому намагається діяти відповідно до вимог природного права (соціальних моральних цінностей та норм). Через цей механізм моральні цінності, котрі притаманні кожній людині, а також є основою кожного соціуму, здійснюють регулятивну функцію соціальних відносин і поведінки людей. Соціум без моралі не може існувати, як і соціальні відносини, які суперечать моральним нормам, неодмінно суперечать і здоровому глузду, а іноді й елементарній логіці, що призводить до деформації моралі, а згодом – до свавілля та беззаконня.

Доведено, що мораль і правосвідомість, відображаючи соціальну необхідність у регулюванні людської поведінки, виконують різноманітні функції: мораль створює загальні принципи поведінки, а правосвідомість – формально визначені правила. Звичайно, між цими функціями немає і не може бути абсолютної межі.

У підрозділі 3.2 «Правова культура як результат взаємозв'язку соціуму і права» зазначено, що через право практично виражаються загальнолюдські інтереси та цінності, національна мораль, що є важливим елементом людської культури, тобто здійснюється узаконення культури – максимальне використання результатів, здобутків інтелектуальної праці людства у формуванні правових норм. Аргументовано, що правова культура – це якісний стан правового життя соціуму, що виражається у належному рівні правових актів, правової і правозастосовної діяльності, правосвідомості та правового розвитку особистості відповідно до вимог правової держави.

У підрозділі 3.3 «Взаємозв'язок соціуму і права у вирішенні глобалізаційних проблем» указано, що глобалізація містить позитивні та негативні явища.

Негативні виражаються в глобальних проблемах: геоекономічних, геополітичних, військових, криміногенних, демографічних, міжетнічних, релігійних, соціально-екологічних. Вони загрожують існуванню людської цивілізації. Вирішити ці проблеми можна тоді, якщо передова частина людства, усвідомивши їх, об'єднає свої зусилля. Попри це, активна протидія можлива тільки за створення передумов для сталого і прогнозованого подальшого розвитку людської цивілізації. Для досягнення цієї мети необхідна (і вона створюється) глобальна соціальна система із загальним всепланетарним управлінням, а отже, з єдиним глобальним правом.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі сформульовано низку висновків і пропозицій, спрямованих на вирішення наукової проблеми – філософсько-правового розуміння взаємозв'язку соціуму і права.

1. Аналіз стану дослідження обраної проблеми дав змогу встановити, що єдиної філософсько-правової концепції, яка розкривала би сутність взаємозв'язку соціуму і права, немає. У дисертації запропоновано таку узагальнену теорію, суть якої полягає у констатації та розкритті специфіки взаємної залежності одного феномена (соціуму) від іншого (права) та взаємозумовленості змін одного з них змінами, що відбуваються в іншому. Аналогічними дихотоміями до співвідношення «соціум-право» можна вважати «суспільство-мораль» або «держава-закон». У цих системах взаємозв'язку проявляються зовнішні (спільні соціально-економічна основа, завдання і мета, об'єкт впливу) та внутрішні чинники (неможливість функціонування одного без іншого, взаємозумовлення і взаємовпорядкування). Взаємозв'язок соціуму і права – це відносини не між ідеями, а між категоріями реальності, а отже, це відносини онтологічного характеру.

2. Зважаючи на те, що філософсько-правове розуміння взаємозв'язку соціуму і права є структурно складним предметом дослідження, достовірність результатів здійсненої наукової розвідки забезпечено за допомогою комплексного міждисциплінарного підходу з використанням філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціальних методів пізнання та врахуванням загальних прийомів і принципів, завдяки чому було досягнуто поставленої мети. Згрупованість, системна поєднаність і цілеспрямованість методологічного інструментарію дали змогу діалектично простежити і всебічно розкрити герменевтику синергетичних процесів взаємозв'язку соціуму та права, їх ціннісно-антропологічну природу в діяльнісно-онтологічному, системно-структурному, історико-функціональному та інших філософсько-парадигмальних аспектах.

3. У дослідженні розкрито сутність соціуму як середовища впорядкованого співжиття людей, особливого способу комунікації соціальних

суб'єктів, головною ознакою якої є цілеспрямована діяльність, етнічно-генетичний і функціональний зв'язок, що ґрунтується на високому рівні діяльнісної впорядкованості й призводить до створення відмінного від природи предметно-духовного світу культури.

Соціум як категорія філософії права передбачає сутнісну відмінність від поняття «суспільство», що полягає у диференціації та градації міжсуб'єктних відносин: соціум – це соціалізоване суспільство; вищий рівень суспільності; стійка людська спільнота з історико-функціональною основою формування; спільнота, що орієнтована винятково на інтегративну взаємодію; організація, яка демонструє відмінність спільноти людей від об'єднань тварин; проявляється там, де дія однієї людини зіставляється з дією іншої. Соціальна ознака суспільства демонструє одну з його сфер функціонування (нарівні з економічною, політичною, релігійною).

Соціум може сформуватися тільки у відкритому суспільстві; громадянське суспільство є першоосною та прообразом взаємозв'язку соціуму і права. Принцип кореляції у таких взаємовідносинах є основним і домінантним. Суспільство регулюється «писаним правом», тоді як соціумом керує «живе право» (термінологія Є. Ерліха).

4. Право – це зумовлена соціальною природою людини і ціннісно-антропологічною природою соціуму система регулювання міжсуб'єктних відносин, що виражає свободу особистості. Від розуміння сутності права, стану його розвиненості залежить рівень буття соціуму, розвиток наукової та культурної сфер життєдіяльності з орієнтацією на загальнолюдські цінності та збереження цивілізації. Право існує не в общинному вакуумі, а в системі мінливого соціуму, яке «виривається» за шаблонні рамки писаного права, воно одночасно спрямовано до ідеалів громадянського суспільства і рефлектує до індивідуальної правосвідомості, буденного і філософського розуміння людської взаємодії, що давно представлено в концепціях природного права.

5. Проаналізовано наявні у філософсько-правових ученнях типи суспільства та права задля виокремлення класифікації понять і категорій, що характеризують властивості взаємозв'язків досліджуваних об'єктів. Типологія суспільства – це визначення не тільки форм, а й ступенів історичного розвитку людства.

З'ясування типів суспільства та права є інструментом отримання знань переважно теоретичного, а не емпіричного рівня людського пізнання. Це зумовлюється та ґрунтується на виокремленні та врахуванні атрибутивних, докорінних, істотних характеристик. Обґрунтовуючи конкретні чіткі типи суспільства та права за певними подібними ознаками, критеріями або характеристиками, та чи інша типологія є нічим іншим, як створенням їх «ідеального типу».

Існує різноманітна кількість типів суспільств, проте варто зауважити, що немає типологізації соціуму, оскільки він однотипний. Адже суспільство,

пройшовши всі етапи розвитку, досягає нового, революційного, більш досконалого рівня. Воно обов'язково трансформується у своєму розвитку в певну форму соціального існування – соціум, що стратифікується на рівні: сім'я, спільнота, етнос, нація, людство.

6. Загальнофілософське розуміння форми та виокремлення її внутрішнього і зовнішнього змісту перенесено на право. Право як особливий феномен суспільного життя аналізується за допомогою виокремлення його сутності (мірило свободи, рівності та справедливості, вираження державної волі тощо), змісту (норми і правила, права й обов'язки, юридична діяльність тощо) та особливих форм вияву. Поняття «форма права» розглядається як самостійне явище, яке виражається зовні за допомогою певних конкретних засобів. На відміну від правової форми, форма права має юридичний зміст, інструментальний характер та асоціюється із джерелами права. Встановлено, що розкрити форму права – означає виявити структуру системи джерел права, визначити їх співвідношення і взаємозв'язок, роль і потенційні можливості кожного з джерел права в механізмі правового регулювання суспільних відносин.

Форма і зміст як співвідносні категорії діалектики демонструють органічну єдність у межах права, відображаючи взаємозалежні сторони його буття в соціумі – як органу і функції.

7. Соціальна цінність права полягає в такому: 1) за допомогою права забезпечується загальний і стабільний порядок у соціальних відносинах; 2) завдяки праву досягається відповідність, точність у змісті цих відносин. Соціально-ціннісна характеристика права визначається його здатністю вирішувати проблеми, що виникають у зв'язку використанням правових засобів у соціальній практиці.

Сучасний соціум опинився перед вибором ціннісної еволюції. Щоб не схибити, потрібно визначити напрями трансформації цінностей, зважаючи на позиції, інтереси, зауваження, пріоритети та ціннісні орієнтації більшості населення. На визначення ціннісних орієнтацій в соціумі впливає рівень культури нації, в межах якої формуються певні традиції, менталітет, мова, а також рівень освіти, яка створює та виховує особистість, що проживає в цьому соціумі.

Соціально-ціннісна зумовленість права розкривається через його функції забезпечення комунікації соціальних суб'єктів, інформаційного моделювання соціокультурного простору, нормативного відтворення найвищих соціальних цінностей та пріоритетів.

8. Моральними чинниками, які впливають на особу та її правосвідомість, є порядність, чесність, гуманність, вірність, справедливість, ввічливість. Вони ґрунтуються на таких моральних категоріях, як добро, обов'язок, совість, честь, гідність, ідеал, щастя. Мораль, маючи соціальне призначення, постійно відтворює відносини взаємозалежності між людьми. Особа, будучи членом

конкретного соціуму, повинна усвідомлювати, що ця залежність – необхідна умова свободи вибору та моральної відповідальності перед соціумом, є провідним чинником підтримки, функціонування, розвитку держави, демократизації та вдосконалення його законодавства.

Взаємодія норм моралі з нормами права полягає в тому, що: по-перше, розширюється моральна основа норм права, багато норм моралі стають нормами права; по-друге, норми права слугують знаряддям морального удосконалення особистості. Моральні чинники є факторами впливу на рівень розвитку правосвідомості громадян, які проживають у тому чи іншому соціумі, а також основою невпинного його розвитку на засадах демократії та рівноцінності всіх учасників мультикультурного соціуму.

Мораль співвідноситься з правом, як суспільство із соціумом; обидві дихотомії взаємозалежні і в обидвох перші категорії є основою формування інших (право виникає з моралі, як соціум – зі суспільства).

9. Доведено, що культура як результат діяльності людини має дві сфери: матеріальну і нематеріальну (інтелектуальну, духовну). З рівня культури випливає спосіб життєдіяльності людини, рівень розвитку особи. Культурні норми формують правові норми. Так, позитивне право є явищем культури. Результати культури вписують у закон. У позитивному праві відображено народний дух, що є найвищим творінням культури. Право – акмеологія культури.

Право слід розглядати як культурне надбання цивілізації. З огляду на сучасну ситуацію та очевидні тенденції у правовому полі, недопустиме ігнорування ментальності тих чи інших народів, нав'язування будь-яких (зокрема правових) норм. Право може ефективно функціонувати тоді, коли воно легітимне, тобто визнане соціумом. Процес легітимації передбачає «вписування» права в національну культуру. Якщо право не легітимоване, то не матиме сили і буде приречене на неефективне використання. Культура приписує встановленим у праві нормам бути моделями можливої взаємодії соціальних суб'єктів, а також надає легітимності цим моделям і пояснює їх.

10. Одним із основних чинників функціонування глобального соціуму є формування відповідного рівня його культури, яка би забезпечувала відсутність конфліктів між його членами та взаємоповажливий поведінку. Сучасний соціум має виступати такою формою соціального об'єднання, в межах якого не повинно виникати радикальних суперечностей між національними та міжнародними сферами відповідальності. Найвища мета функціонування соціуму в умовах глобалізації – це досягнення національної безпеки, стабільне функціонування всіх сфер суспільного життя та відповідне утилітарне регулювання традиційних інститутів управління.

У дослідженні набули особливого значення проблеми взаємозв'язку соціуму і права, суспільства і моралі, державної ідеології та законності тощо. Аналіз цих проблем передбачає розширення філософсько-правових пошуків,

відмову від застарілих уявлень та усталених стереотипів у правознавстві, подолання вузьконормативних трактувань права через розкриття його соціально-ціннісної орієнтації.

Наведені судження визначають логіку подальших досліджень обраної проблематики, зокрема необхідність більш детального вивчення особливостей становлення філософсько-правової науки в межах європейської традиції права з урахуванням глобалізаційних тенденцій і його розвитку, і соціуму загалом.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Петрович З. З. Соціальні аспекти ціннісних орієнтирів у праві / З. З. Петрович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія юрид. – 2011. – № 1 (1). – С. 225–234.

2. Петрович З. З. Поняття та сутність соціуму як категорії філософії права / З. З. Петрович // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2011. – № 4. – С. 23–28.

3. Петрович З. З. Філософсько-правова типологізація суспільства / З. З. Петрович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія юрид. – 2012. – № 3. – С. 494–502.

4. Петрович З. З. Вплив моралі на правосвідомість особи: філософсько-правовий вимір / З. З. Петрович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія юрид. – 2013. – № 4. – С. 496–505.

5. Петрович З. З. Культурно-правовой опыт: историко-цивилизационные аспекты / З. З. Петрович // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2013. – № 2 (26). – С. 216–219.

6. Петрович З. З. Духовно-культурный феномен современного права / З. З. Петрович // Перспективы науки и образования. – 2014. – № 1 (7). – С. 309–311.

7. Петрович З. З. Соціум як базова основа державотворення / З. З. Петрович // 300 років Конституції Гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 14 травня 2010 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 170–174.

8. Петрович З. З. Проблеми взаємодії права і моралі у сучасному суспільстві / З. З. Петрович // Моральні основи права: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 16 грудня 2010 р.). – Івано-Франківськ: Прикарпатський юридичний інститут ЛьвДУВС, 2010. – С. 186–189.

9. Петрович З. З. Вплив правової культури на правотворення та державотворення в Україні / З. З. Петрович // Проблеми державотворення та правотворення в Україні: матер. рег. круг. столу (м. Львів, 18 лютого 2011 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 303–307.

10. Петрович З. З. Вплив моральних чинників на правове регулювання суспільних відносин у сучасному соціумі / З. З. Петрович // Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 31 березня 2011 р.). – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2011. – С. 45–47.

11. Петрович З. З. Правовий звичай як форма вираження права в сучасному суспільстві / З. З. Петрович // Форум молодих науковців Львівщини: матер. конф. (м. Львів, 22 травня 2011 р.). – Львів: Тріада Плюс, 2011. – С. 90–93.

12. Петрович З. З. Проблеми глобальної трансформації соціуму / З. З. Петрович // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей учасників звітної наук. конф. ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 30 вересня 2011 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 180–183.

13. Петрович З. З. Поняття правової доктрини як безпосереднього джерела права / З. З. Петрович // Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування: матер. Всеукр. круг. столу (м. Львів, 9 грудня 2011 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 326–329.

14. Петрович З. З. Співвідношення природного та позитивного права у філософії права / З. З. Петрович // Актуальні проблеми юридичної науки: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 грудня 2012 р.). – К.: Національна академія управління, 2012. – С. 104–107.

15. Петрович З. З. Соціальні аспекти цінності права: сучасне трактування / З. З. Петрович // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.). – О.: Національний університет «Одеська юридична академія», 2013. – С. 45–47.

16. Петрович З. З. Право як соціонормативний регулятор / З. З. Петрович // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей учасників звітної наук. конф. ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 17 жовтня 2014 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – С. 268–271.

АНОТАЦІЯ

Петрович З. З. Філософсько-правове розуміння взаємозв'язку соціуму і права. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2015.

Досліджено філософсько-правове розуміння взаємозв'язку соціуму і права. Обґрунтовано, що соціум – це соціалізоване суспільство; вищий рівень суспільності; стійка людська спільнота з історико-функціональною основою

формування. Акцентовано, що право, утворюючи правовий простір, є однією з комунікативних систем соціуму, що забезпечує його стабільність і стійкість. Висвітлено особливості понять і категорій, пов'язаних із типологією суспільства і права. Проаналізовано підходи до форм вираження права в соціумі, що проявляється в сучасній практиці державо- та правотворення в Україні. Запропоновано філософсько-правове обґрунтування та узагальнення соціально-ціннісних характеристик права. Вивчено вплив моральних чинників на правову свідомість особи і соціуму. Сформульовано основні положення закономірностей взаємозв'язку соціуму і права на формування правової культури. З'ясовано роль досліджуваних об'єктів у вирішенні глобалізаційних проблем як процесу формування нової, універсальної системи правових норм.

Ключові слова: соціум, право, суспільство, ціннісні орієнтири, правова культура, правова свідомість, глобалізаційні процеси.

АННОТАЦІЯ

Петрович З. З. Філософсько-правове розуміння взаємозв'язку соціума і права. – На правах рукопису.

Дисертація на соискание ученої ступені кандидата юридических наук по спеціальності 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх дел МВД України, Львів, 2015.

Дисертація посвячена філософсько-правовому дослідженню розуміння взаємозв'язку соціума і права з урахуванням класических і новітніх наукових підходів.

В дисертації досліджено соціум як категорія філософії права, котра передбачає суттєве відміння від поняття «общество», включаюче в дифференціації і градації міжсуб'єктних відносин: соціум – це соціалізоване общество; вищий рівень общественності; стійке людське сообщество з історико-функціональною основою формування.

Крім того, в його структурі можна виділити ще два класи закономірностей – закони общества і закони сообществ. Перші являються законами діяльності, вторіе – законами життя. Іменно сообщества часто забезпечували збереження генофонду людськості в умовах тотального руйнування обществ в результаті соціальних і природних катастроф. Потрібно виділити такі різновидності соціума, як родові і сімейно-родственні, соціально-класові, національно-етніческі і територіально-поселенческі сообщества. Любої соціум – це визначена цілісність, котра спроможна самовоспроизводиться, і відносно автономне формування, взаємодіюче з іншими соціальними сообществами.

Доказано, що право, як средство упорядкування соціума, має ряд унікальних властивостей таких, як всеобщність, можливість строгої

определенности, высокая степень обеспеченности, должно максимально соответствовать потребностям его развития. Право ориентировано на регулирование общественных отношений, которые подлежат формальной определенности, а цель права – охрана и воспроизводство определенных общественных отношений, то есть создание и поддержание правового порядка в социуме с помощью соответствующих норм права.

Выяснено, что выделение конкретных четких типов общества по определенным сходным признакам или критериям, или характеристикам, то есть та или иная типология общества или права является ничем иным, как создание их «идеального типа».

Существует разнообразное количество типов обществ, в отличие от социума, который не имеет типологизации, как следствие не существует его типов. Это связано с тем, что общество, пройдя все этапы развития, достигает нового, революционного, более совершенного уровня. Оно обязательно трансформируется в своем развитии в определенную форму своего социального существования – социум.

Кроме этого, рассмотрено право, как элемент целостной человеческой жизни, поскольку оно является явлением диалектически противоречивым, таким, что объединяет в своем реальном бытии материальное и идеальное, объективное и субъективное, имманентное и трансцендентное.

Установлено, что каждая из форм выражения права в современном социуме имеет свои преимущества и недостатки. Занимаясь какой-то конкретной сферой человеческой жизни, нередко можно наблюдать, что она является более подходящим средством обеспечения порядка в социуме, чем другие. Поскольку каждая из характерных форм права похожа на инструмент специального назначения, пригодный для употребления в одних случаях и менее уместный в других.

Доказано, что право выступает силой, противостоящей произволу, а также служит целью и средством воплощения социально справедливых, прогрессивных потребностей и интересов, как каждого члена, так и всего социума в целом, способствует развитию тех или иных отношений, в которых заинтересованы и отдельные индивиды, и социум в целом. Эта его способность и является социальной ценностью, которая вносит стабильность и порядок во все, без исключения, социальные отношения.

В ходе проведенного анализа выяснено, что мораль влияет на все элементы правовой реальности, причем воздействует через правосознание и благодаря ему. Важно отметить, что нормами морали и права не исчерпываются все правила, которые существуют в социуме. Моральные нормы отражают общественное бытие, складываются стихийно, незаметно, медленно в самом социальном сознании определенной социальной группы, класса, нации или конкретного социума.

Аргументировано, что правовая культура является необходимым условием развития интеллектуального, духовного потенциала народа, утверждения целостной системы мировоззренческо-ценностных ориентаций, прежде всего современного юридического мировоззрения, правовых идеалов, современного правопонимания.

В условиях глобализации происходит увеличение зон действия права, расширение границ правового пространства, что является следствием интенсивного роста деловой активности субъектов правовых систем, и физических лиц, их групп и юридических лиц, что обуславливает глобальную широту правовой активности и правоотношений.

Особенность глобализационных процессов вначале XXI в. заключается в том, что на смену правовой глобализации на основе демократических ценностей приходит тенденция правовой глобализации на основе принципов безопасности как личности, так социума в целом.

Ключевые слова: социум, право, общество, ценностные ориентиры, правовая культура, правовое сознание, глобализационные процессы.

ANNOTATION

Petrovych Z. Z. Philosophical and Legal Understanding of the Relationship of Society and Law. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of Candidate of legal Sciences on speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs of the MIA of Ukraine, Lviv, 2015.

The thesis is dedicated to the research of philosophical and legal understanding of mutual relationship between law and society taking into consideration classical and modern scientific approaches.

It is substantiated that society is a socialized community; higher degree of sociality; stable human community with historic-functional formation basis. It is stressed that law when establishing legal framework is one of society communication systems that ensures its stability and firmness as a system. Peculiarities of notions and categories connected with society and law typology are ascertained. Approaches to law expression forms in society, which is manifested in modern practice of state and law formation in Ukraine, are analyzed. Philosophical and legal argumentation and generalization of social aspects of values in law is offered. The effect of moral factors on legal consciousness of a person and society is studied. The main principles of society and law influence patterns on legal culture formation are formulated. The role of mutual relation between society and law in solving globalization issues as a process of formation of a new and universal system of legal norms is investigated.

Key words: society, law, community, values, legal culture, legal consciousness, globalization processes.

Підписано до друку 16.04.2015 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 35-15.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.